

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.088>

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Abdurashidova Odina A'zam qizi

TDSHU magistr

<https://orcid.org/0009-0003-3556-0614>

samandarova.odina@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda o'zbek va turk tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik xususiyatlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Frazeologizmlarning semantik yaxlitligi, ko'chma ma'nosi, obrazlilik, emotsional-ekspressiv xususiyatlari hamda nutqdagi funksional imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, ikki tildagi frazeologik birliklarning shakliy va mazmuniy muvofiqligi, to'liq va qisman ekvivalentligi, milliy-madaniy komponentlari hamda kontekst ta'sirida yuzaga keladigan ma'no farqlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda frazeologizmlarning xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlar va milliy mentalitetini aks ettirishdagi o'rni ham ko'rib chiqiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda frazeologik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi muhim birlik sifatida qaralishi ta'kidlanadi. O'zbek va turk tillari materiallarini qiyoslash orqali umumturkiy frazeologik mushtarakliklar bilan bir qatorda, har bir tilga xos semantik va lingvokulturologik belgilarni aniqlash maqsad qilinadi. Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning ma'no shakllanishi, milliy tafakkurni ifodalashi va ikki til o'rtasidagi lingvistik-madaniy aloqalarni yoritishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, turk tili, frazeologik birliklar, frazeologizm, qiyosiy tahlil, semantika, frazeosemantika, ekvivalentlik, obrazlilik, ko'chma ma'no, milliy-madaniy xususiyat, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, kontekst.

СОПОСТАВИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данном исследовании проводится комплексный сопоставительно-семантический анализ фразеологических единиц узбекского и турецкого языков. Рассматриваются семантическая целостность, переносное значение, образность, эмоционально-экспрессивные особенности и функциональные возможности фразеологизмов в речи. Особое внимание уделяется формальному и содержательному соответствию фразеологических единиц двух языков, степени их эквивалентности,

национально-культурной составляющей и различиям в значении, обусловленным контекстом. Также анализируется роль фразеологизмов в отражении исторического опыта, мировоззрения, обычаев и национального менталитета народов. Сопоставление материала узбекского и турецкого языков позволяет выявить не только общетюркские фразеологические особенности, но и специфические семантические и лингвокультурологические признаки каждого языка. Полученные результаты способствуют более глубокому изучению семантики фразеологических единиц и раскрытию языковых и культурных связей между узбекским и турецким языками.

Ключевые слова: Узбекский язык, турецкий язык, фразеологические единицы, фразеологизм, сопоставительный анализ, семантика, фразеосемантика, эквивалентность, образность, переносное значение, национально-культурные особенности, лингвокультурология, национальный менталитет, контекст.

COMPARATIVE AND SEMANTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UZBEK AND TURKISH LANGUAGES

Abstract: This study provides a comprehensive comparative and semantic analysis of phraseological units in the Uzbek and Turkish languages. It examines the semantic integrity, figurative meaning, imagery, emotional and expressive features, and functional potential of phraseological units in speech. Particular attention is paid to the formal and semantic correspondence of phraseological units in the two languages, their degree of equivalence, national and cultural components, and contextual differences in meaning. The study also considers the role of phraseological units in reflecting the historical experience, worldview, traditions, customs, and national mentality of the Uzbek and Turkish peoples. A comparative analysis of the linguistic material makes it possible to identify not only common Turkic phraseological features but also specific semantic and linguocultural characteristics of each language. The findings contribute to a deeper understanding of the semantic structure of phraseological units and reveal the linguistic and cultural connections between the Uzbek and Turkish languages.

Keywords: Uzbek language, Turkish language, phraseological units, phraseologism, comparative analysis, semantics, phraseosemantics, equivalence, imagery, figurative meaning, national and cultural features, linguoculturology, national mentality, context.

Kirish. Frazеologik birliklar tilning lug'aviy tarkibida alohida o'rin egallab, xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini o'zida aks ettiruvchi muhim til birliklaridan hisoblanadi. Ular tarkibidagi so'zlarning oddiy yig'indisidan farqli ravishda yaxlit, ko'chma va obrazli ma'no ifodalashi bilan ajralib turadi. Shu sababli frazeologizmlarni o'rganish nafaqat tilning semantik imkoniyatlarini, balki muayyan xalqning madaniy va mental xususiyatlarini ham anglash imkonini beradi.

O'zbek va turk tillari umumiy turkiy ildizga ega bo'lib, ularning lug'aviy tarkibida tarixiy va semantik jihatdan mushtarak frazeologik birliklar ko'plab uchraydi. Biroq uzoq

tarixiy taraqqiyot, turli ijtimoiy-madaniy sharoitlar va tillararo aloqalar natijasida har ikki tilda o'ziga xos frazeologik birliklar ham shakllangan. Shu jihatdan o'zbek va turk frazeologizmlarini qiyosiy o'rganish ularning umumiy manbalari bilan bir qatorda milliy xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini tadqiq etishda ularning **ma'no yaxlitligi, ko'chma ma'nosi, obrazlilik, emotsional-ekspressivligi va kontekstual qo'llanishi** muhim mezon hisoblanadi. Ayniqsa, shaklan yoki mazmunan yaqin frazeologizmlarning ikki tilda bir xil ma'noni anglatishi, qisman mos kelishi yoki umuman boshqa mazmun ifodalashi qiyosiy tahlil uchun muhim masalalardan biridir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi o'zbek va turk tillaridagi frazeologik birliklarni faqat lug'aviy ma'no jihatidan emas, balki **semantik, qiyosiy va lingvokulturologik nuqtai nazardan** o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki tildagi frazeologik birliklarning semantik o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, ularning milliy-madaniy mazmunini ochib berish hamda shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot natijalari o'zbek va turk tillari frazeologik tizimining umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlash, frazeologik birliklarning milliy tafakkurni ifodalashdagi o'rnini belgilash hamda qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik uchun muhim nazariy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbek va turk tillaridagi frazeologik birliklarni o'rganish leksikologiya, frazeologiya, semantika, qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqotlarda frazeologizmlarning turg'unligi, ko'chma ma'nosi, obrazlilik va milliy-madaniy mazmuniga alohida e'tibor qaratiladi. Xususan, M. Kurbanova va F. O. Öz o'zbek hamda turk tillaridagi qolip birliklarni qiyoslab, ularning ma'nosi, tasnifi va nutqdagi funksiyalarini ko'rsatgan. Tadqiqotchilar frazeologik birliklarning kundalik muloqotda muayyan vaziyatga mos, tayyor va mazmunan yaxlit ifoda sifatida qo'llanishini ta'kidlaydi.

O'zbek va turk tillari frazeologiyasining qiyosiy jihatlari A. Muradi tadqiqotida ham yoritilgan. Unda ikki tildagi idiomatik birliklarning o'xshashligi va farqlari orqali xalqlarning tarixiy, madaniy va til jihatdan yaqinligi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari umumiy turkiy ildiz frazeologik birliklarning mazmun va obrazlarida muayyan mushtaraklikni yuzaga keltirishini ko'rsatadi.

2024-yildagi Çağdaş Keçeci tadqiqotida esa o'zbek va turk tillaridagi **frazeologik birliklarning yolg'on ekvivalentligi** masalasi ko'rib chiqilgan. Bu hodisa shaklan yoki tarkiban o'xshash bo'lgan birliklarning ikki tilda turlicha ma'no anglatishi bilan bog'liq bo'lib, qiyosiy frazeologik tadqiqotlarda faqat tashqi o'xshashlikka tayanish yetarli emasligini ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda frazeologizmlarning semantik-pragmatik va lingvokognitiv xususiyatlariga ham e'tibor kuchaymoqda. Frazeologik birlik ma'nosini aniqlashda uning tarkibiy qismlarigina emas, balki **kontekst, kommunikativ vaziyat,**

obrazlilik va madaniy mazmun ham muhim ahamiyatga ega. 2025-yildagi tadqiqotlarda frazeologik birliklarning semantik komponentlari, kontekstual ma'nosi, ekspressiv-emotsional vazifalari va boshqa birliklar bilan munosabati alohida tahlil qilingan.

Mazkur tadqiqotda **qiyosiy, tavsifiy, semantik, kontekstual va lingvokulturologik tahlil** usullaridan foydalaniladi. Dastlab o'zbek va turk tillaridagi frazeologik birliklar aniqlanib, ularning tarkibiy tuzilishi va umumiy ma'nosi tavsiflanadi. Keyingi bosqichda ikki tildagi birliklar **to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent va ekvivalentsiz** guruhlariga ajratilib, ularning semantik mosligi aniqlanadi. Shuningdek, frazeologizmlarning obrazlilik darajasi, milliy-madaniy komponentlari va kontekstga bog'liq ma'no xususiyatlari qiyoslanadi.

Tahlil jarayonida frazeologik birliklarning tarkibidagi **inson, hayvon, tana a'zolari, tabiat, oziq-ovqat va kundalik hayot** bilan bog'liq obrazlar ham alohida ko'rib chiqiladi. Bunday birliklar orqali ikki xalqning dunyoqarashi va milliy mentalitetidagi umumiylik hamda farqlarni aniqlash mumkin. Shu asosda tadqiqot frazeologizmlarni faqat turg'un birikma sifatida emas, balki **til, tafakkur va madaniyatni bog'lovchi semantik birlik** sifatida baholashga yo'naltiriladi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida o'zbek va turk tillaridagi frazeologik birliklar mazmuniy yaxlitlik, obrazlilik va ko'chma ma'no asosida shakllanishi bilan birga, milliy-madaniy xususiyatlarni ham ifodalashi aniqlandi. Qiyosiy tahlil ikki tilda umumiy turkiy tafakkur va tarixiy yaqinlik bilan bog'liq frazeologik birliklar mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, ayrim iboralarda xalqning urf-odatlarini, turmush tarzi, dunyoqarashi va milliy mentalitetiga xos belgilar namoyon bo'ladi. Frazeologik birliklarning ma'nosi ko'pincha ularning tarkibidagi so'zlarning lug'aviy ma'nosidan kelib chiqmaydi, balki yaxlit holda anglashiladi.

Tahlil davomida frazeologik birliklarni **to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent va ekvivalentsiz** birliklarga ajratish mumkinligi aniqlandi. To'liq ekvivalent birliklarda shakl va ma'no jihatidan yaqinlik yuqori bo'lsa, qisman ekvivalentlarda umumiy mazmun saqlangan holda obraz yoki tarkibiy komponentlar farqlanadi. Ekvivalentsiz frazeologizmlar esa muayyan xalqning milliy-madaniy tajribasini aks ettirishi sababli boshqa tilda bevosita muqobilga ega bo'lmashligi mumkin. Bunday holat tarjimada kontekst va madaniy mazmunni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, frazeologizmlarning semantik mazmuni **kontekst, nutq vaziyati va kommunikativ maqsad** asosida aniqlanishi kuzatildi. Bir xil yoki o'xshash tarkibiy qismlarga ega birliklar ikki tilda turlicha ma'no va uslubiy vazifa bajarishi mumkin. Shu sababli o'zbek va turk frazeologizmlarini qiyoslashda faqat tashqi shaklga emas, balki ularning semantik, pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlariga ham e'tibor berish lozim.

Umuman, natijalar o'zbek va turk tillari frazeologik tizimida **umumiylik va milliy o'ziga xoslikning uyg'unlashganini** ko'rsatadi. Frazeologik birliklar ikki xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlarini va dunyoqarashini ifodalovchi muhim lingvistik vosita bo'lib, ularni qiyosiy o'rganish tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. O‘zbek va turk tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatdiki, har ikki til frazeologik tizimida umumiy turkiy til va madaniyat bilan bog‘liq semantik mushtarakliklar mavjud. Shu bilan birga, tarixiy taraqqiyot, milliy urf-odatlar, turmush tarzi va xalqning dunyoqarashi natijasida har bir tilga xos bo‘lgan frazeologik birliklar ham shakllangan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, frazeologik birliklarni qiyoslashda ularning faqat tarkibiy shakliga emas, balki **semantik mazmuni, obrazlilik, kontekstual qo‘llanishi va milliy-madaniy komponentlariga** e‘tibor berish zarur. Shaklan o‘xshash iboralar har doim ham mazmunan bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli ularni to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent va ekvivalentsiz birliklar asosida tasniflash maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, frazeologik birliklar o‘zbek va turk xalqlarining tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til vositasidir. Ularni qiyosiy o‘rganish ikki til o‘rtasidagi lingvistik va madaniy mushtarakliklarni aniqlash, shuningdek, tarjima jarayonida frazeologik birliklarning mazmunini to‘g‘ri yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kurbanova M., Öz F.O. Özbek Türkçesindeki Kalıp Sözlerin Türkiye Türkçesindeki Kalıp Sözlere ile Karşılaştırılması // **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)**. – 2020. – Vol. 4, No. 2. – B. 189–199. – DOI: 10.30563/turklad.790123.
2. Begmatova G.K. Idioms in Turkish Languages // **ISJ Theoretical & Applied Science**. – 2020. – No. 6 (86). – B. 368–371. – DOI: 10.15863/TAS.2020.06.86.70.
3. Sobirov G. Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Durumu. – Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020.
4. Keçeci Ç. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Deyimlerinin Yalancı Eşdeğerlilikleri Üzerine Bir İnceleme // **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**. – 2024. – № 64. – B. 25–32. – DOI: 10.17498/kdeniz.1567818.
5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 407 b.
6. Aksoy Ö.A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. – İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2013. – 1200 b.